

EGY MAGYAR KÓRHÁZ KONSTANTINÁPOLYBAN

FODOR GÁBOR

A HUNGARIAN HOSPITAL IN CONSTANTINOPLE

The surprising and previously hardly-researched venture of funding a Hungarian hospital in the Turkish capital was one of the Hungarian initiatives during the First World War aimed at strengthening relations between the two allies. In this article I will attempt to present the background to the opening of the hospital, the organizational details, difficulties and the persons involved, and I will briefly cover the relations between the Hungarian Red Cross and the Turkish Red Crescent, and their joint projects.

Keyword: Istanbul [Constantinople], World War I, Hungarian Red Cross Society, Turkish Red Crescent

---

1916. április 10-én, délben színes tömeg állt Konstantinápoly külvárosában, a tűzvész sújtotta részeken túli Csapa városnegyedben. Az isztambuli egyetem, vagy akkori nevén Darülfünun tanítóképző épületének homlokzatán a vörös félholdas zászló mellett a magyar nemzeti trikolorót lengette a langyos, tavaszi szél. Az európai hölgyek és urak, valamint a magas rangú török vendégek között ott találjuk Enver pasát, az Oszmán Birodalom hadügyminiszterét, Szulejmán Numan pasát, az egészségügyek legfőbb vezetőjét, Ismail Hakki bejt, a hadügyi államtitkárt, Beszim Ömer pasát, a Török Vörös Félhold Társaság ügyvezető elnökét, Dzsanzolat bejt, Konstantinápoly polgármesterét, valamint Johann von Pallavicini örgrófot, az Osztrák–Magyar Monarchia nagykövetét, a követség alkalmazottait, gróf Széchenyi Ödön pasát, az isztambuli tűzoltóság vezetőjét, Wilhelm Souchon német admirálist, a Goeben parancsnokát, a német és a bolgár követség alkalmazottait, magyar, osztrák és német tiszteket, valamint a helyi magyar kolónia tagjait. Az összegyűltek a konstantinápolyi magyar kórház megnyitása miatt jöttek, mely közel négy hónapos előkészítés után gróf Semsey László képviselő, a Magyar Vörös Kereszt intendánsának ötlete nyomán állt fel, és amelynek alapvető célja a testvéri török nemzet sebesült katonáinak ellátása volt. A megnyitón éppen ezért Semsey kiemelte, hogy „a kórház a magyar és a török nemzet között évszázadok óta fennálló hagyományos barátság jele, amelynek a mostani rendkívüli időkben maradandó módon kellett kifejezést adni”. Majd végezetül hozzátette: „Reméljük, hogy ebben az épületben sok derék török harcost adhatunk vissza a nagyszerű oszmán hadseregnek.”¹ A meleg szavak után Enver pasa köszönte meg a

---

Fodor Gábor, PhD, turkológus-történész, igazgató, Isztambuli Magyar Intézet.

¹ Az Est 1916. április 12. 6.

magyarok önfeláldozását, majd a társaság bejárta a kórház termeit, végezetül a török fővárosban állomásozó osztrák–magyar egységek tagjaiból összeverbuvált cigányzenekar muzsikája és pezsgő kíséretében fogyasztották el az uzsonnát.

A meglepő és mindeddig alig kutatott vállalkozás egyike volt azon első világháborús magyar kezdeményezéseknek, melyek célja a két szövetséges közötti kapcsolatok erősítésére irányult. A következőkben igyekszem bemutatni a kórháznyitás előzményeit, a szervezés részleteit és nehézségeit, illetve az abban részt vett személyeket, miközben röviden szólok majd a Magyar Vörös Kereszt és a Török Vörös Félhold közötti kapcsolatokról és közös akciókról is.

A Magyar Szent Korona Országainak Vörös–Kereszt Egylete és az Oszmán Vörös Félhold Társaság megalakulása

A jól ismert előzmények után, 1864-ben aláírt genfi egyezményhez az Oszmán Birodalom már 1865-ben, míg Ausztria 1866-ban csatlakozott, de az országárszek közötti politikai nézetkülönbségek és egy önálló magyar kezdeményezés igénye miatt a magyarországi Vörös Kereszt Egylet, vagy teljes nevén a Magyar Szent Korona Országainak Vörös-Kereszt Egylete csak 1881. május 16-án alakult meg.² A frissen felállított szervezet az 1885-ös szerb–bolgár, majd az 1897-es görög–török háború idején hajtotta végre első nemzetközi akcióit, egyben ez utóbbi volt az első alkalom, hogy a magyar egylet segítséget nyújtott a török testvérszervezetnek. Az itthoni fronton elsősorban a nővérképzésben, a természeti katasztrófák utáni kárenyhítésben és kórházépítések támogatásában vállalt aktív szerepet. Nem volt ilyen szerencsés a hivatalosan 1877. április 11-én megalakult Oszmán Vörös Félhold Társaság, amely rögtön az 1877–1878-as orosz–török háború nehézségeivel nézett szembe, és egészen az első világháborúig számos véres incidensnél kellett erőn felül teljesítenie.³ Emellett a szervezetet a szultáni önkény sem hagyta kibontakozni, így az 1908-as alkotmányos forradalom után az ifjútörök kormányzathoz közel álló orvosok vezetésével történt meg a Vörös Félhold újjászervezése.⁴

A török és a magyar félnek is az első nagy kihívást a görög–török háború mellett a Balkán-háborúk okozta zűrzavar jelentette. A Magyar Vörös Kereszt Egylet 1912-ben és 1913-ban is missziót küldött Szófiába, ahol tábori kórházat és kötözőt állítottak fel, emellett szintén 2 misszió keretében segítették a szerb sérültek ellátását Belgrádban.⁵ Érdekes-

² Hantos János: *A Magyar Vöröskereszt 100 éve. Emberiség háborúban és békében*. Bp., 1981. 74. A Magyar Országos Segélyező Nőegylet 1879-es megalakulása, majd a Vöröskeresztbe történő 1881-es beolvadása miatt van, ahol 1879-et adják meg alapítási évként.

³ Mesut Çapa: *Kızılai (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914–1925)*. Ankara, 2010. 12. Ugyanakkor az alkotmány II. Abdulhamid szultán általi, 1878-as felfüggesztései miatt a Társaság egészen az 1897-es török–görög háborúig tetszhalott állapotban volt.

⁴ Az Egység és Haladás Bizottság tagjainak aktív részvétele az első világháború során vált különösen érdekessé, amikor egyes vélemények szerint fedett akciókba is belekeverték a Vörös Félhold Bizottságot. Lásd Mehmet Taylan Esin: *Hilâl'in Karanlık Yüzi: Osmanlı Kızılayı, Teşkilat-i Mahsusa ve Emlal-i Metruke (1914–1921)*. İstanbul, 2017.

⁵ Dr. Brüll Miklós: *A Magyar Vöröskereszt tevékenysége az első és második világháború időszakában*. H. n., 1984. 20–29.

séggként megemlítendő, hogy Kaposváron, Lőcsén, Miskolcon és Ungváron több száz török katonát is kezeltek, akik Boszniába menekülve kerültek magyar kezekbe.⁶ Eközben a török testvérszervezet a háború kezdetén Isztambul mellett rövid időre Szkopjében és Szalonikiben, valamint az ideiglenesen bolgár megszállás alá került Edirnében is tábori kórházakat alakított ki, de a sorozatos vereségek hatására leginkább a fővárosra koncentrálna megmaradt kapacitásait. A sebesült katonák magas száma arra is rákényszerítette a hatóságokat, hogy egyetemi és más oktatási intézményeket ideiglenes kórházzá alakítsanak, így többek között már ekkor sor került a Darülfünun egyes épületeinek rekvirálására.⁷ A háború előrehaladtával további vidéki tábori kórházakat is kialakítottak, főleg a Dardanellák környékén, illetve segítség érkezett többek között az egyiptomi, indiai, angol, német és román testvérszervezetektől is. Ennek ellenére a több tízezer sebesült és több százezer balkáni muszlim menekült ellátása jóval túlmutatott a szervezet lehetőségein.

A valódi erőpróbát azonban az első világháború jelentette mindkét fél számára. Habár ennek az írásnak nem célja, hogy részletes információkat adjon a két szervezet világháborús szerepvállalásáról, annyit mindenképpen érdemes megemlíteni, hogy a Ferenc Salvator főherceg felügyelte és a gróf Csekonics Endre királyi biztos által elnökölt Magyar Vörös Kereszt Egylet tábori alakulatokkal, a hátszországban tevékenykedő egészségügyi intézményekkel, illetve üdülőkkel és betegnyugvókkal vett részt az ellátásban. A tábori alakulatokon belül 2 tábori kórház, 5 tábori és 8 fiókraktár, 11 sebesültszállító és 10 hegyi sebesültvivő oszlop, illetve 3 kórház- és 6 segélyvonat, míg a hátszországban 9 tartalék- és 1049 kiegészítő kórház, valamint közel 30 000 főnyi üdülő- és betegnyugvó hely állt rendelkezésre.⁸ Bár a Juszuif Izzettin herceg tiszteletbeli és Beszim Ömer pasa ügyvezető elnöksége alatt működő Oszmán Vörös Félhold Társasággal kapcsolatban összefoglaló adatokat nem találtam, a birodalom hadba lépését követően a szervezet alapvetően öt háborús régióban fejtett ki sebesültellátási feladatot: a kaukázusi fronton, Kajszeriben (a keleti frontok és Isztambul között félúton), az egyiptomi és palesztinai fronton, a mai Irak, Szaúd-Arábia és Jemen térségében húzódó fronton, illetve nem utolsósorban a Dardanellák környékén és Isztambulban.⁹ A Gallipoli-szorosnál mutatott hősiesség ellenállás, illetve Bulgária központi hatalmakhoz történő csatlakozása mellett a Szerbia térdre kényszerítésével megnyíló balkáni útvonal indította arra gróf Semsey László országgyűlési

⁶ Kiss Gábor: *Orvosok, katonák, katonaorvosok... Mozaikok az osztrák-magyar katona-egészségügy történetéből, 1868-1918.* Bp., 2018. 83.

⁷ Mesut Çapa: *Balkan Savaşı'nda Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi [OTAM] (1989) 94.* A hatóságok mellett tehetősebb magánszemélyek is engedtek át házakat kórházi célokra, vagy adományoztak jelentősebb összegeket kórházalapításra.

⁸ Brüll: *A Magyar Vöröskereszt*, 53–64. Kapronczay szerint 1917-re 2 tábori kórház, 3 tábori és 8 fiókraktár, 1 különleges sebészcsoporthal bíró kórház, 2 mozgó sebészkülönítmény, 20 segélyhely, 2 üdítő állomás, 185 sebesültszállító kocsi, 3 kórházvonat, 6 segélyvonat, illetve hazai földön 7 tartalékkórház és 590 kiegészítő kórház volt. Lásd Kapronczay Károly: *A Magyar Vöröskereszt megalakulása és tevékenysége az I. világháborúban.* In: *Háború és orvoslás. Az I. világháború katonaegészségügye, annak néhány előzménye és utóélete.* Összeáll. uó. Bp., 2015. 199.

⁹ Seçil Karal Akgün – Murat Ulutekin: *Hilal-i Ahmer'den Kızılaya.* Ankara, 2002. 214–226. A fővárosban fokozatosan növekvő kapacitással 1915-re körülbelül 10 000 ágy állt készen a sebesültek fogadására, emellett pedig vizsgálókat, lábadozókat, tea- és levesosztó állomásokat rendeztek be országszerte.

képviselőt, a Magyar Vörös Kereszt Egylet egyik automobil egységének parancsnokát, hogy javasolja egy konstantinápolyi magyar kórház felállítását. Természetesen a javaslat mögött a magyar közvéleményben megnyilvánuló általános törökbarátság mellett az a vágy is szerepet játszott, hogy az Oszmán Birodalomban a magyarok megelőzzék a Monarchia osztrák részét.¹⁰

Előzmények és a kórház előkészítése

Az első világháború kitörésével még inkább felélénkültek a már korábban is dinamikusnak mondható magyar–török kapcsolatok, így a meglévő gazdasági, politikai és kulturális motivációjú akciók sorába felzárkóztak a háborús szövetségi viszonyból eredő katonai indíttatású megmozdulások is. 1915 késő őszen osztrák–magyar tüzéregységek indultak el a Dardanellákhoz, így a főleg osztrák tisztek vezette egységek tagjaiként szép számban érkeztek magyar katonák is az Oszmán Birodalomba.¹¹ Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a kórház ügye napirendre kerüljön. A konstantinápolyi kezdeményezés azonban nem volt előzmények nélküli, ugyanis a Magyar Vörös Kereszt Egylet központi választmánya 1915. október 29-én döntött egy 500 ágyas szófiai kórház felállításáról, melyet követően már november 2-án útnak indult 1 főmegbízott-helyettesből, 1 főorvosból, 2 orvosból, 5 szigorló orvosból, 20 önkéntes és hivatásos ápolónőből, valamint 1 gyógyszerészből és 25 fő egészségügyi katonából álló különítmény.¹² A kórház ezt követően egészen 1918 októberéig működött. Hogy a törökországi vállalkozás is sikeres lehessen, gróf Semsey támogatóbizottságot állított fel és azonnal mecénások után nézett. A bizottság elnöke Josipovich Géza, a Magyar Vörös Kereszt Egylet főgondnoka lett, míg társelnökei az egykori miniszterelnök felesége, gróf Khuen-Héderváry Károlyné, az ismert bankár felesége, Lánczy Leoné, ügyvezető társelnökök pedig gróf Semsey Lászlóné és Bornemissza Lipót báró lettek.¹³ Emellett helyet kapott benne Ahmet Hikmet [Müftüoğlu] bej török főkonzul, gróf Egon Fürstenberg budapesti német követ, illetve maga Semsey is. A társaság az Egylet Dísz téri palotájában talált főhadiszállásra. Ezzel párhuzamosan a bizottság a nemzetközi védelem elérése céljából a Vörös Kereszthez fordult, kérve, hogy a kórház a szervezet jelvénye alatt valósulhasson meg.¹⁴ Bár a magyarországi Egylet elfogadta a felkérést, kikötötte, hogy saját költségvetésükből erre áldozni nem tudnak, ennek ellenére végül 25 000 koronát adtak a kórház felszerelésére. Ugyanakkor Semsey fáradozásainak, gróf Tisza István miniszterelnök és gróf Csekonics Endre elnök erkölcsi támogatásának hála rövid idő alatt 200 000 korona értékben gyűlt össze adomány. Az adakozók között a na-

¹⁰ A Monarchiának ugyanis már volt katonai kórháza az isztambuli Taşkışla kaszárnyában, ami három tereméből és összesen 80 ágyból állt, ám a magyar kezdeményezés a város legnagyobb külföldi alapítású katonai kórháza kívánt lenni.

¹¹ Nagyjából 5000 fős osztrák–magyar különítmény harcolt a török frontokon. Részletekre lásd Tosun Saral – Emre Saral: *Çanakkale ve Sina-Filistin Cepheleleri'nde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*. Ankara, 2015.

¹² Brüll: *A Magyar Vöröskereszt*, 77.

¹³ *Az Újság* 1916. február 11. 10.

¹⁴ Brüll: *A Magyar Vöröskereszt*, 78.

gyobb bankok (Kereskedelmi Bank, Hitelbank, Magyar Bank, Osztrák–Magyar Bank, Földhitelintézet, Első Magyar Biztosító) mellett olyan ismert nagyvállalkozókat és nemesi családokat találunk, mint Weisz Manfréd, az Esterházy, a Zichy, a Darányi és a Sztárai családok, vagy éppen a Nagysurányi Cukorgyár, a Salvator kötöző vállalat, vagy az Építő és Mérnök Egyesület.¹⁵ Emellett a török kormány Ahmet Hikmet bej főkonzulon keresztül értesült a kezdeményezésről és ígéretet tett, hogy megfelelő épületet biztosít a kórház számára. Ahmet Hikmet egyebek mellett azt is megemlítette jelentésében, hogy a kórház felállításáról hozott döntést Hikmet [Gizer] bejjel, a Vörös Félhold bécsi irodavezetőjével egyeztetették, aki azt kérte a magyaroktól, hogy az úgynevezett mechanoterápiás eljárással a súlyosabb eseteket kezeljék majd, amiben a törököknek nincs elég szakértelmük. Emellett Ahmet Hikmet főkonzul arra is javaslatot tett, hogy az isztambuli Sisli Etfal Kórházban szabadítsanak majd fel egy-két termet a magyarok számára.¹⁶ Éppen ezért 1916 januárjában báró Bornemissza Lipót főmegbízott, a sebesültszállításért és ellátásért felelős F osztály vezetője és Hirsch Hugó, az Egylet műszaki vezetője elutaztak Konstantinápolyba, hogy az elhelyezés részleteiről tárgyaljanak. A magyar fővárosba január végén visszatérő Bornemissza *Pesti Hírlap*nak adott riportjából a részleteket is megtudhatjuk. A török fővárosban Szulejmán Numan pasa egészségügyi főparancsnok fogadta a magyar vendégeket a hadügyminisztérium épületében, ahol Bornemissza kifejtette, hogy a kórházat nem a szövetséges államnak, hanem inkább a testvérnemzetnek ajánlanák fel. Bár Enver pasa személyesen nem tudta fogadni a delegációt, másnap Szulejmán Numan pasán keresztül megüzente, hogy nagy örömmel fogadják a magyar missziót, készek bármelyik megfelelő épület átadására is, ugyanakkor kifejezetten a nehéz, súlyos esetek kezelésére kérte őket – összhangban a főkonzul által korábban jelentettekkel.¹⁷ A következő napokban Szulejmán bej adjutánsa, Adnan bej alezredes kíséretében járták végig a szóba jöhető helyszíneket, így végül a Ferikőj/Bomonti városrészben található, a francia Petites Soeurs des Pauvres apácák kezében lévő öregek otthonát nézték ki, amelyet 1915 szeptemberében rekviráltak a török hatóságok, és már egy ideje kórházként funkcionált Dervis bej és német felesége irányítása alatt.¹⁸ Az épületet Hirsch vezetésével néhány hét alatt 20 000 korona költséggel megfelelő állapotba hozták, és a magyar különítmény megérkezése előtt, már a Vörös Félhold kezelésében, több mint 300 sebesült katonát ápoltak benne.¹⁹

Eközben Magyarországon tovább folyt a készülődés és az utazók kiválasztása. Végül a konstantinápolyi kórház a magyar Egylet későbbi összefoglaló jelentése szerint egy vöröskeresztes megbízott vezetése alatt 1 igazgató főorvosból, 2 orvosból, 2 segédorvosból,

¹⁵ *Budapesti Hírlap* 1916. január 16. 7. Az említettek mellett többek között Woffner Tivadar 5000, Deutsch Ignác és fia 2000, Kohner Jenő és Adolf báró 10 000, Grünwald Ignác és fia 2000, Guttmann Vilmos báró 1000 és Delmár Tivadar dr. 500 koronát adott.

¹⁶ Türk Kızılay Arşivi 94. d. 111. (1915. október 26.)

¹⁷ *Pesti Hírlap* 1916. január 30. 7. Szulejmán Numannal kapcsolatosan lásd Efdal As: Birinci Dünya Savaşı'nın Sihhiye Dairesi Reisi ve Ordu Sihhiye Müfettiş-i Umumi Süleyman Numan Paşa (1868–1925)'nin Hayati ve Askerî Faaliyetleri. *International Journal Of Eurasia Social Sciences [IJOESS]* 6 (2015) 21. 105–120.

¹⁸ A francia apácák 1892-ben alapították meg az isztambuli öregek otthonát, melyet a háború után visszakaptak és amelyben a mai napig működnek. További részleteket lásd *Lés Petites Soeurs des Pauvres Istanbul (Bomonti). 125 ans de Charité. 1892–2017. Textes choisis et présentes par Rinaldo Marmara. Istanbul, 2018.*

¹⁹ *Az Est* 1916. március 18. 2. Egyes források szerint 30 000 koronát költöttek az épület átalakítására.

1 katonai gyógyszerészből, 30 egészségügyi katonából és 18 hivatalos és önkéntes vöröskeresztes ápolónőből álló személyzetet kapott.²⁰ Ugyanakkor a korabeli sajtó beszámolója alapján azt is tudjuk, hogy kik vettek részt a misszióban: Dr. Kuzmik Pál főorvos javaslatára a kórház orvosi vezetője dr. Lobmayer Géza egyetemi tanár, ezredorvos lett,²¹ mellette dr. Bochkor Adám és dr. Kisfaludy Pál orvosok, Klinger István, Torday Fülöp és Radó Béla szigorló orvosok,²² valamint Szántó Sándor gyógyszerész utazott Konstantinápolyba. A hadügyminiszter 30 egészségügyi katonát osztott be a kórházhoz, ezenkívül gróf Semsey Lászlóné grófnő és Ili leánya vezetésével a Magyar Vörös Kereszt Egylet 18 ápolónőt rendelt ki a konstantinápolyi magyar kórház mellé.²³ A magyar Egylet részéről a nagy sportmecénás és a kórház egyik főtámogatója, Brüll Alfréd és Dános Tivadar megbíztak kísérték Konstantinápolyba.

Az utazás és más nehézségek

A különítmény 1916. február 24-én, csütörtökön este 8⁰⁵-kor indult el a Nyugati pályaudvarról, ahol népes közönség búcsúztatta őket. Ott volt többek között gróf Csekolics Endre elnök, Josipovich Géza titkos tanácsos, főgondnok, herceg Esterházy Miklós, illetve Ahmet Hikmet bej török főkonzul és neje, illetve Dzevad Oszmán titkár. Csekolics búcsúbeszédében hangsúlyozta: „Török testvéreinknek meg akarjuk mutatni, hogy szívvel és lélekkel vagyunk mellettük, és dicsőséges harcuk sebesültjeit féltő gonddal akarjuk ápolni és gyógyítani.”²⁴ A vonat kigördülésekor az ápolónők magyar és török zászlókat lengettek, míg a szanitécek a himnuszt énekelték az éljenző tömegnek. A küldöttség mellett 1400 láda kötszer és orvosi műszer, valamint 1 röntgen, 2 fertőtlenítőkészülék, 1 automobil és 325 ágy indult el uszályhajón Orsovára. A terv az volt, hogy a misszió külön kocsikban, vasúton utazik Orsováig, ahol bevárja a Dunán érkező felszerelést, amellyel Ruszcsukig hajón megy, majd ismét vonaton, Bulgárián át folytatja útját Konstantinápolyig. Azonban a háborús nehézségek közbeszóltak: a vonatgőzösre nyolc napot kellett várni Orsovánál és csak ezután tudtak eljutni Ruszcsukig. Itt további problémák merültek fel: a Monarchia

²⁰ *A Magyar Szent Korona Országainak Vörös-Kereszt Egyletének 1914–1919. évi jelentése.* Bp., é. n. 20.

²¹ Lobmayer, akit a magyar tüdősebészet megalapítójaként tisztelnek, tapasztalt sebész volt, amit bizonyít *A lövészároktól a kórházig. Egészségügyi szolgálat a háborúban* címmel, az első világháború alatt írt értekezése is. Lásd *Az I. világháború orvosi magyar emlékeiből. Naplók, kéziratok visszaemlékezések, szakkikkek.* Összeáll., jegyz. írta Kapronczay Károly – Kapronczay Katalin. Bp., 2016. (A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 88) 49–56.

²² Tehát a jelentéssel ellentétben nem 2, hanem 3 rezidens vett részt a misszióban. A kiutazók számát és a nevek írásmódját tekintve eltérő adatok jelentek meg a korabeli sajtóban. Az első hírek még összesen 4 orvostól, 15 nővérről és 22 egészségügyi katonáról szóltak, a megnyitóról tudósító egyes sajtótermékek 4 orvost, 16 ápolót és 33 egészségügyi katonát említenek. Ebből a szempontból *Az Est* adatait vehetjük a legmegbízhatóbbnak, hiszen a napilapnak Barabás Albert volt a levelezője, a Konstantinápolyi Magyar Egylet elnökségi tagja, így az újság értesülései első kézből származtak. Kisfaludy és Torday nevét egyes források i-vel említik, míg Bochkorra Bocsorként, egy helyen pedig Bocskóként hivatkoznak.

²³ *Pesti Napló* 1916. február 25. 4. Tehát a 16 ápolónő mellett Semsey grófné és lánya adta ki a 18 főnyi ápoló személyzetet.

²⁴ Uo.

konstantinápolyi követsége már 1916. február 28-án kérte a török kormányt, hogy szófiai kirendeltségén keresztül segítsen megfelelő mennyiségű vagonot szerezni,²⁵ de ez a háborús viszonyok miatt lehetetlennek bizonyult, amit a szófiai török követ jelentett is.²⁶ A ruszcsuki török konzul telegráfjelentése szerint megérkezésük után a kért 40 helyett az első napon 4, majd a következő napon további 3 vagon tudtak a misszió rendelkezésére bocsátani, így csak a személyzet és a szállítmány egy része tudott továbbutazni.²⁷ Végül az elindulás után két héttel, Ruszcsukból háromnapos, tehervagonokon töltött út után 1916. március 10-én érkezett meg Konstantinápolyba gróf Semsey Lászlóné és lánya, Brüll Alfréd, dr. Lobmayer, Radó, Bochkor, Torday, Kisfaludy és Klinger orvosok, Szántó gyógyszerész és a 18 ápolónő, akiket a Szirkedzsi pályaudvaron gróf Csekonics István nagykövetségi tanácsos várt.²⁸ A misszió fennmaradó részéről nincsenek pontos adataink, de feltételezhetően csak napokkal később érték el a török fővárost.

Azonban a nehézségek még itt sem értek véget. Az előőrs megérkezésének napján ugyanis tűz ütött ki az átalakított öregek otthona padlásán, és az első emeletig minden leégett, a sebesült katonákat csak nagy nehézségek árán sikerült kimenekíteni az épületből.²⁹ A tragikus események azonban nem szegték kedvét a magyar küldöttségnek, és Hirsch előzetes megbeszélései után Semsey grófné már másnap vizitált Enver pasánál és új épületet kért a kórház számára. Enver 3 tisztet bízott meg a mielőbbi intézkedéssel, akik végül – egyeztetve a kezelő önkormányzattal – az egyetem Csapa kerületben lévő tanítóképző épületét jelölték ki. Az épület átadásáról emlékirataiban a török egyetemi hallgatók egyike, Haszene Ilgaz is megemlékezett, akiknek így az épülettel szemben lévő Dervis pasa konakjában kellett lakniuk.³⁰ A hazaérkezése után Semsey grófnő a *Magyarország* című napilapnak adott riportjából tudjuk, hogy személyes kapcsolatai révén német katonák és mesteremberek segítségével Hirsch és csapata az épületet 10 nap alatt hozta megfelelő állapotra. A költségeket ugyan elvileg a magyar fél vállalta, de a török levéltári iratok alapján az egyetem által előzetesen megbecsült 500 lírás összeget, melyet a minisztérium helyszíni szemléje csak 31 567 kurusra taksált (kb. 31 líra), májusban még nem fizették meg.³¹

²⁵ Başkanlık Osmanlı Arşivi (= BOA) HR SYS 2176/7/1/1 (1916. február 28.).

²⁶ BOA HR SYS 2176/7/3/1 (1916. március 6.).

²⁷ BOA HR SFR 04 649/50/1/1 (1916. március 9.), 04 649/77/1/1 (1916. február 26.), HR SYS 2176/8/1/1 (1916. március 6.). A sajtóban 23 vagonnyi felszerelésről volt szó, míg az oszmán levéltári adatok 40 vagonot írnak.

²⁸ Az Est 1916. március 18. 2.

²⁹ Uo.

³⁰ „Nem emlékszem, pontosan mennyi idő telt el az iskola megkezdésétől, de még mindig Dervis pasa konakjában voltunk. Annak ellenére, hogy a szemben álló, új építésű tanárképző épülete minden pompájával minket várt, a háború miatt átmenetileg kórházként működött. Mindennap az ablakból bámultuk a polírozott fehér márványon megcsillanó napfényt, a díszes kaput és folyamatosan azt kérdeztük egymástól, hogy végre mikor költözhetünk át oda.” Hasene Ilgaz: *1915'den 1921'e Kadar Yatılı Bir Kız Okulunun Hikayesi*. İstanbul, 1991. 9. Köszönöm Nicole van Os segítségét, aki felhívta a figyelmemet a forrásra.

³¹ *Magyarország* 1916. május 23. 5.; BOA MF MKT 1215/2/1/1 (16 Cemaziyelevvel 1334 [1916. március 21.]).

A segélykoncert

Az intézmény megnyitása előtt azonban még mindenképpen ki kell térnünk egy részletre, mégpedig a kórház javára szervezett konstantinápolyi segélykoncertre. Az Oszmán Vörös Félhold Társaság a szövetséges országokban folytatandó adománygyűjtések határozott támogatására 1914 novemberében küldte Bécsbe Dr. Hikmet [Gizer] bejt, az orvosi egyetem professzorát és a Vörös Félhold központi bizottságának tagját. Miután a szervezet korábbi elnökét, Hüszsein Hilmi pasát bécsi török nagykövetté nevezték ki, nem ütközött akadályba egy bécsi kirendeltségi iroda nyitása a követségen belül. Hikmet bej ezt követően az irodán keresztül szervezte a berlini, bécsi és budapesti jótékonyági akciókat, kezelte a beérkező felajánlásokat, illetve végezte a szükséges hiánycikkek felkutatását és hazajuttatását.³² Rövid előkészítés után, 1914 decemberének első felében került sor Hikmet bej és Roth bej, valamint a bécsi végrehajtó bizottságból Vilhelm Singer újságíró budapesti látogatására, melynek keretében találkoztak gróf Tisza István miniszterelnökkel, aki mint az Országos Hadsegélyező Bizottság elnöke, pártfogásáról biztosította a török kezdeményezést.³³ A török látogatást megünneplendő 1914. december 16-án a budapesti Zeneakadémián adott koncertet Hegyei Géza, a Konstantinápolyban élő magyar zongoravirtuóz, majd december 27-én az országgyűlés delegációs termében, Tisza levezető elnöksége mellett megalakult a Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottság, melynek elnöke gróf Károlyi Istvánné és az egykori miniszterelnök, gróf Khuen-Héderváry Károly lettek.³⁴ A bizottság első ülését még újév előtt megtartotta, s jótékonyági akciók szervezéséről állapodtak meg, így 1915 januárjában a Magyar Állami Operaház és a Nemzeti Színház művészei léptek fel közös produkcióval a jó ügy érdekében. Később vidéki koncertek következtek, majd novemberben Haig Gudenian török hegedűművész adott hangversenyt a Bolgár Vörös Kereszt és a magyar Vörös Félhold Bizottság javára.³⁵

³² A beérkezett pénzzadományokat német, osztrák és magyar bankokban kezelték, majd utalták haza.

³³ Ahmet Altıntaş: *Birinci Dünya Şavasında Hilal-i Ahmer'in Macaristan'daki Faaliyetleri. Tarih Peşinde. Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 16 (2016) 3–4. Vö. *Pesti Napló* 1914. december 16. 9.

³⁴ *Az Újság* 1914. december 28. 5. A bizottságban részt vevő előkelő személyek is kifejezték a magyar vezetők elkötelezettségét az ügy iránt. Érdekességképpen megemlíteném, hogy a bizottsági tagok között találjuk Csernoch János esztergomi érseket, prímást is, aki az egyházközség nevében pénzzadományt is juttatott a bizottságnak. Lásd Prímási Levéltár (Esztergom) Cat. 54/1915. 78/1915 sz. Khuen-Héderváry Károly levele Csernoch Jánosnak. 1915. január 19.

³⁵ A magyarországi (és a többi külföldi) testvér-szervezet programjáról és az összegyűjtött felajánlások aktuális állásáról folyamatosan jelentést tett Hikmet [Gizer] bej a szervezet isztambuli központjának, így ezek elérhetőek a Vörös Félhold levéltárában is. A magyar akcióra vonatkozó jelentésekből több török nyelvű cikk is született, melyek feldolgozzák az iratokat és a benne szereplő tényeket, ám az eseményekkel kapcsolatos magyar forrásokat nem vizsgálták. A Vörös Félhold külföldi akcióiról szóló összefoglaló jelentést lásd *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilal-i Ahmer İcraat Raporları, 1914–1928*. Yayına hazırlayan Murat Uluğtekin – M. Gül Uluğtekin. Ankara, 2013. 37–38., 61–63. A török nyelvű cikkeket lásd Ahmet Altıntaş: *Birinci Dünya Şavasında, Mehmet Okur: I. Dünya Savaşında Avusturya ve Macaristan'da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İçin Toplanan Yardımlar*. In: *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu. 3–5 Kasım 2014*. Yayına hazırlayan Aynur Yavuz Akengin – Selcan Koçaslan. Ankara, 2015. 503–514.; Yücel Namal: *According to the Turkish Archive Resources. Helps of Hungarians to the Ottoman Red Crescent Association During the First World War. Közép-Európai Közlemények* 7 (2014) 1. sz. 126–135. A cikkek nem, vagy csak nagyon felületesen emlékeznek meg a

1915 nyarán szintén a bizottság felajánlásaként Germanus Gyula kíséretében került le szállításra 3000 kolera- és tifuszszérum a török testvérszervezetnek.³⁶

Így tehát nem volt előzmények nélküli, hogy Beszim Ömer pasa, az Oszmán Vörös Félhold Társaság ügyvezető elnökének meghívására Medek Anna, az operaház szólistája és Hubay Jenő, világhírű hegedűművész 1916 márciusának végén Konstantinápolyba érkeztek, pár héttel később pedig Szófiába. Hubay magánlevelezése alapján sejtjük, hogy a meghívotakra vonatkozó ötlet Hegyeitől származhatott.³⁷ A két meghívott művész, kiegészülve Hegyeivel, először az Oszmán Vörös Félhold javára adott egyazon napon két koncertet – délben a török nőknek, este a férfiaknak és az európai nőknek –, melyen többek között jelen volt Mehmed Burhaneddin herceg, Enver pasa, Talat pasa belügyminiszter, Szaid Halim pasa nagyvezír, gróf Széchenyi Ödön pasa, a városban tartózkodó német tábornagy, August von Mackensen, illetve számos előkelőség.³⁸ Ezen a koncerten is jelen volt gróf Semsey és családja, azonban a grófné kérésére a művészek néhány nap múlva eltérő repertoárral két újabb koncertet adtak női és férfi vendégeknek, aminek a bevételét kifejezetten a magyar kórház javára szánták. A Tepebasi színházban megrendezett eseményen is szép számban jelentek meg török előkelőségek, így a kórház működése az otthon gyűjtött adományokkal együtt legalább hat hónapra biztosított volt. Bár a művészek fellépői díjat nem kaptak, kiérdemelték az Oszmán Vörös Félhold Társaság Ezüst Érdemérmét.³⁹

A megnyitó és a kórház működése

Ahogy a bevezetőben már említettük, a konstantinápolyi magyar kórház megnyitására hivatalosan 1916. április 10-én került sor, de már ezt megelőzően 116 sebesültet szállítottak át ide a többi hadikórházból. A magyar sajtóbeszámolókból tudjuk, hogy a kétemeletes magyar kórház épületében 10 nagy méretű betegszobát rendeztek be, ezek mindegyikében 20-20 ágyat állítottak fel. Két operációs terme, külön fogorvosi szobája, röntgenberendezése, kémiai laborja és több fürdője is volt. A földszinten tárolták a fehérnemű- és élelmiszerkészleteket.⁴⁰ Az ünnepségről a magyar mellett a török lapok, így például a *Tercüman-i Hakikat* is röviden megemlékezett,⁴¹ illetve jelen volt Taib Köpe fotográfus-újságíró is, akinek a megnyitón készült képei a Köpe-hagyaték albumaiból kerültek elő. A képeken többek között feltűnik Enver pasa, Souchon admirális, Pallavicini

---

magyar kórházról. Altintas nem tesz róla említést, Okur egy mondatban ír egy magyar kórházról és önkéntes magyar orvosokról, míg Namal a Sisli Etfal kórházban dolgozó magyarokat említ.

³⁶ Ennek részleteit lásd Germanus Gyula: *A félhold fakó fényében*. Bp., 1963. 100–122.

³⁷ Hegyei Géza levele Hubay Jenőnek. 1916. február 12. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. (= OSZK K) Hubay-hagyaték. Feldolgozatlan. Gombos László zene-történész szíves közlése.

³⁸ *Budapesti Hírlap* 1916. április 4. 10.

³⁹ BOA İDUİT 72/126/1/1-2 (21 Şaban 1334 [1916. június 22.]), 72/126/2/1 (6 Haziran 1332 [1916. június 19.]), MV 243/58/1/1 (21 Şaban 1334 [1916. június 22.]). Hegyei a meghívásban azzal kecsegtette Hubayt, hogy a szultán előtt léphet fel, azonban be kellett érnie Burhaneddin szultáni herceggel.

⁴⁰ *Az Est* 1916. április 12. 6.

⁴¹ Akgün-Ulutekin: *Hilal-i Ahmer'den Kızılaya*, 211. A szerzők ugyan egy mondatban utalnak a magyar kórházra a török újsághír alapján, ám tévesen azt írják, hogy az az egész háború alatt működött.

örgróf és felesége, Szulejman Numan, illetve felismerhetjük rajtuk Semseynét és lányát fehér nővérruhában, a magyar orvoscsapatot cilinderben, valamint a további vendégeket és katonai személyeket.

A kórház a régió egyik legmodernebb intézményének számított, és működése alatt folyamatosan fogadta a sérülteket, emellett gyógyszert is osztott a rászorulóknak.⁴² Semsey grófné beszámolója szerint az első hetekben 400 sebesült katonát láttak el, többségében idült betegséggel küzdő törököket, bár két termet az osztrák és magyar katonák számára tartottak fent.⁴³ A krónikus betegek kezelése azért is vált szükségsszerűvé, mert 1916. január 9-én az antantcsapatok kivonásával lezárultak a Gallipoli-szorosnál vívott harcok, azok fokozatosan tevődtek át iraki és szíriai területekre, így Konstantinápolytól eltávolodtak a háborús cselekmények. Ez lehetett az oka annak, hogy egy hónappal később gróf Semsey családjával együtt hazautazott, annak ellenére, hogy előzetesen arról volt szó, hogy akár a háború végéig is török földön maradhatnak. Helyét egyes források szerint Bornemissza Lipót vette át, míg más források Széchenyi Jenőt említik. Akár mindkettő is igaz lehet, mindenesetre a magyar levéltári kiküldött, Mosony Lipót, jelentésében azt írta, hogy többször fordult meg a Magyar Vörös Kereszt Egylet kiküldöttjei körében, így báró Bornemissza és „Gróf Zichy Jenő és az orvos urak társaságában”. Miután a neves utazó, gróf Zichy Jenő ekkor már jó tíz éve halott volt, így feltételezhetően elírásról lehet szó, és Széchenyi Jenő magyar tudóst akart írni.⁴⁴ Ami biztosnak tűnik azonban, hogy az ápolónők vezetését Fiáth Mária bárónő vette át Semsey grófnétól.⁴⁵ Semseyné elmondása szerint az elutazásuk előtt azért maradt idejük a konstantinápolyi szociális élettel is megismerkedni, így a helyi előkelőségek meghívásai mellett egyszer Enver pasa feleségénél, egyszer pedig Dzsanzolat bej nejeénél voltak hivatalosak délutáni teára, amely általában kávé és cigaretta kínálásából állt. Általánosságban a társasági életet korlátozottnak, a női beszélgetéseket pedig egysíkúnak találta. Egy ízben azonban Beszim Ömer pasa kizárólag nőknek tartott előadásán is részt vett.⁴⁶ A misszió közösségi életével kapcsolatban némi támpontot ad Schrotty Pál ferences rendi teológiai tanár, katonalelkész egyik jelentése, melyben többek között arról ír, hogy kezdetben a szintén pap Mosony, majd távozása után ő maga celebrált misét vasárnaponként a magyar Vörös Kereszt Egylet kiküldöttjeinek magyar és német nyelven. Talán ennél is érdekesebb ugyanakkor, hogy az 1916. novem-

⁴² Kiss: *Orvosok, katonák*, 83–84., illetve Frank G. Weber: *Eagles on the Crescent*. Ithaca, 1970. 179.

⁴³ *Magyarország* 1916. május 23. 5. Ahogy korábban utaltam rá, a városban volt már egy kisebb osztrák–magyar hadikórház, illetve egy polgári osztrák kórház is a Takszim téren. Emellett a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság 1916 márciusában Karl Feismantel tartalékos törzsvorost bízta meg a birodalomban tartózkodó osztrák–magyar katonák teljes körű ellátását biztosító intézményrendszer kiépítésével. Első lépésben azonban csak a helyőrség higiéniai viszonyai kerültek javításra, a gyengélkedő csak az év decemberében fogadta az első betegeket. Lásd Kiss: *Orvosok, katonák*, 83–84. A higiéniai viszonyok javulásáról és a helyőrség áthelyezéséről megemlékezik egy magyar orvos, dr. Király László is. Lásd Király László: Kelet egészségügyi képe a világháborúban. *Magyar Katonai Szemle* 8 (1938) 3. sz. 201–209.

⁴⁴ OSZK K Analekta. 10.144. Mosony Lipót beszámolója Konstantinápolyban végzett kutatásairól. 1916. december 30. Kiad. Csorba György – Fodor Gábor: Mosony Lipót – történeti kutatás és magyar kultúrpolitika Konstantinápolyban 1914–1916. *Századok* 152 (2018) 317–350.

⁴⁵ *Az Újság* 1916. május 7. 12. Fiáth Mária a megboldogult országbíró, főrendiházi elnök és az Aranygyapjas rend lovagja, Sennyey Pál özvegye volt.

⁴⁶ *Magyarország* 1916. május 23. 5.

ber 4-i keltezésű jelentés aláírása megjegyzésként azt írták, hogy a levelet „Dr. Lobmeyer Géza, egyetemi tanár, törzsorvos a Konstantinápolyi Magy. Vörös-Kereszt igazgató-főorvosa – ki hosszabb ideig itt beteg volt – viszi magával censura nélkül direkt Budapestre”.⁴⁷ Bár Lobmeyer betegségének pontos okára vonatkozóan nem rendelkezünk információkkal, a korabeli konstantinápolyi egészségügyi viszonyokat jól ismerő magyar katonaoorvos, dr. Király László beszámolójára támaszkodva a maláriára kell gyanakodnunk.⁴⁸

Mindenesetre Semseyék távozásakor az ellátottak száma már csak 250 körül volt. A hazaérkezés után a grófné és lánya erőfeszítéseik jutalmaként megkapták az oszmán Sefakat-rend II. és III. osztályát, melyek viselését 1917-ben hagyta jóvá az uralkodó.⁴⁹ Bár a kórház további sorsáról sajnos nagyon kevés információ áll rendelkezésre, valószínűsíthető, hogy a fent megnevezett okok miatt valamikor 1916 nyarán fejezhette be működését. Ezt a feltételezést erősíti egy oszmán levéltári irat, miszerint a kórház dolgozói közül többen 1916 júliusában még burszai kirándulásra indultak,⁵⁰ valamint a Magyar Vörös Kereszt Egylet 1914–1919. évi jelentése, melyben azt írják, hogy a sebészcsoportot az augusztus végén meginduló román offenzíva miatt az erdélyi magyar hadsereg mellé rendelték.⁵¹ További nyomot jelent, hogy az Oszmán Vörös Félhold Társaság 1916 szeptemberében döntött arról, hogy a misszióban részt vett 67 személynek ezüst és bronz érdemérmeket ad,⁵² a kiutazó 6 orvos és 1 gyógyszerész pedig vasfélhold és ezüst Liyakat-érmekben részesültek.⁵³ A korábban említett betegség miatt Lobmeyer térhetett haza legutoljára, vélhetően 1916. november-december tájékán.

Konklúzió

A konstantinápolyi magyar kórház rövid és részben elfeledett története jól illeszkedett az első világháború során megvalósított magyar kezdeményezések közé. A háború négy éve alatt levéltári szakértőt és egyházi kapcsolattartót küldtek Konstantinápolyba a ma-

⁴⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I. 1.a. 132.ND Missio 1901–1918. Schrotty Pál Várady L. Árpád kalocsai érseknek küldött, 1916. november 4. keltezésű levele. Schrotty Pált Csernoch János hercegprímás és a Vallás- és Közoktatási Minisztérium küldte Konstantinápolyba azzal a megbízással, hogy tájékozódjon egy tervezett magyar zarándokház létrehozása ügyében, illetve tegye meg a szükséges lépéseket, ha lehetőség nyílik az antant-állampolgárok kiutasítása után a rekvirált katolikus vagyon magyar kézbe történő átvételére.

⁴⁸ Király: Kelet egészségügyi képe, 202–203.

⁴⁹ BOA í DUÍT 68/136/1/1 (12 Recep 1334 [1916. május 15.]), 68/136/2/1 (15 Recep 1334 [1916. május 18.]). Vö. *Budapesti Közlöny* 1917. július 1. 5.

⁵⁰ BOA DH EUM 5 Şb 26/27/1/1 (11 Temmuz 1332 [1916. július 24.]), 26/27/2/1.

⁵¹ *A Magyar Szent Korona Országainak*, 20.

⁵² BOA í DUÍT 73/75/1 (3 Zilhicce 1334 [1916. október 1.]), 73/75/1/2, 73/75/1/3, 73/75/1/4, 73/75/1/5 (14 Eylül 1332 [1916. szeptember 27.]), MV 245/39/1/1 (2 Zilhicce 1334 [1916. szeptember 30.]). A kitüntetések listáján a korábban említetteknek megfelelően 16 ápolónő szerepel, ugyanakkor az 51 fő egészségügyi katoná ellentmond a sajtóhíreknek. Az eltérést valószínűsíthetően a 30 egészségügyi katonán túl a sajtó által is említett „mesteremberek” adhatják, akik az épületek átalakításában és a karbantartásban vállaltak aktív szerepet.

⁵³ Bochkor és Torday doktorokra vonatkozóan nem találtam adatot, de feltételezhető, hogy ugyanezen kitüntetésekben részesültek.

gyar döntéshozók, magyar tanszék nyílt a Darülfünunon, Török–Magyar, majd Magyar–Török Baráti Társaság alakult, magyar nyelvkurzus és tudományos intézet kezdte meg működését a török fővárosban, miközben gesztusértékkel kölcsönös utcánév-átnevezésekre is sor került. Emellett 1916-ban hivatalosan is elismerték az iszlám vallást a birodalom magyar felében.⁵⁴ A kezdeményezések többségéhez a német–török viszonylatban megvalósult akciók kínáltak mintát, miközben a magyar politikusok igyekeztek lehetőség szerint a birodalom osztrák felét megelőzni vagy túlszárnyalni velük. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy egyedül a magyar kórház esetében láthatunk aktív női szerepvállalást, s a Semseynével készült riport azon ritka magyar források egyike, melyben női szemszögből ismerhetjük meg a konstantinápolyi társasági életet és a kórházalapítás részleteit.

A kórház bezárása után sem szakadt meg teljesen a kapcsolat a Magyar Vörös Kereszt Egylet és a Vörös Félhold Támogatására Alakult Bizottság, valamint az Oszmán Vörös Félhold Társaság között, bár az 1917-es magyar kormányváltás, illetőleg a háború elhúzódása már csak néhány látványos gesztus megtételére adott lehetőséget. Ezek közül az utolsó, de legjelentősebb a Fricsay Richárd vezette Honvédzenekar 1918. tavaszi, bulgáriai és törökországi vendégszereplése volt. A Germanus Gyula kíséretében leutazó zenekar ismét Hegyei Géza zongorakíséretével adott több sikeres koncertet, melyek bevételét a török hadiárvak mellett a Budapesten felépíteni tervezett dzsámi számára különítették el.⁵⁵

⁵⁴ Yücel Namal: I. Dünya Savaş Yıllarında Türk-Macar Dostluğuna Bir Örnek. Macaristan'da İslamiyet'in Resmi Din Olarak Kabulü (1916). *Avrasya Etüdüleri* 55 (2019) Nr. 1. 119–165.

⁵⁵ A budapesti mecset terve 1909-ben merült fel, főleg a boszniai és törökországi muszlimok irányába tett gesztusként, de a terv a két világháború között is többször napirendre került.